IQRO JURNALI , IQRO JOURNAL, ИКРО ЖУРНАЛИ
ISSN:2181-4341| wordlyknowledge.uz/index.php/iqro
Volume 23. Issue 02. Sentabr, 2026

MARYAM SULTONMURODOVA: TARIXIY MEROSI VA O‘ZBEK AYOLLARI MA’RIFATIDAGI O‘RNI

Abdrimova S.
Osiyo Xalqaro universiteti
Xorazm filiali tarix fani o’qiyuvchisi
Abdrimova1809@gmail.com
https://doi.org/10.5281/zenodo.23074558

Annotatsiya: Ushbu maqolada XX asr boshlarida Turkistonda kechgan ma’rifatparvarlik harakatining faol vakillaridan biri Maryam Sultonmurodovaning hayoti, ilmiy-ma’rifiy faoliyati va tarixiy merosi tahlil qilinadi. Uning xorijda, xususan, Germaniyada ta’lim olishi, O‘zbekistonga qaytgach, matbuot, tarjima va xotin-qizlar ma’rifati sohasida olib borgan faoliyati yoritiladi. Shuningdek, 1937-yilgi siyosiy qatag‘onlarning uning taqdiriga ko‘rsatgan ta’siri tarixiy manbalar asosida o‘rganiladi. Maryam Sultonmurodova hayoti misolida o‘zbek ayollarining ilm olish, jamiyat hayotida faol ishtirok etish va milliy taraqqiyotga hissa qo‘shish yo‘lidagim intilishlari ochib beriladi.
Kalit so‘zlar: Maryam Sultonmurodova, jadidchilik, ma’rifatparvarlik, o‘zbek ayollari, Germaniya, ta’lim, milliy uyg‘onish, jurnalistika, tarjimonlik, siyosiy qatag‘on, tarixiy meros.

Annotation: This article analyzes the life, scholarly and educational activities, and historical legacy of Maryam Sultonmurodova, a prominent figure in the enlightenment movement that unfolded in Turkestan during the early 20th century. It highlights her education abroad—specifically in Germany—and her subsequent work in Uzbekistan within the fields of journalism, translation, and the advancement of women's education. Furthermore, the article examines the impact of the political repressions of 1937 on her life, drawing upon historical sources. Through the example of Maryam Sultonmurodova’s life, the article sheds light on the aspirations of Uzbek women to pursue education, participate actively in societal life, and contribute to national progress.
Keywords: Maryam Sultonmurodova, Jadidism, enlightenment movement, Uzbek women, Germany, education, national awakening, journalism, translation, political repression, historical legacy

Аннотация:В статье анализируются жизненный путь, научно-просветительская деятельность и историческое наследие Марьям Султонмуродовой — видной фигуры просветительского движения, развернувшегося в Туркестане в начале XX века. Особое внимание уделяется ее обучению за рубежом (в частности, в Германии) и последующей деятельности в Узбекистане в сферах журналистики, перевода и развития женского образования. Кроме того, на основе исторических источников рассматривается влияние политических репрессий 1937 года на ее судьбу. На примере жизни Марьям Султонмуродовой в статье освещаются стремления узбекских женщин к получению образования, активному участию в общественной жизни и внесению вклада в прогресс нации.

Ключевые слова: Марьям Султонмуродова, джадидизм, просветительское движение, узбекские женщины, Германия, образование, национальное пробуждение, журналистика, перевод, политические репрессии, историческое наследие.

Kirish

XX asr boshlarida Turkiston ijtimoiy-siyosiy va madaniy hayotida yuz bergan o‘zgarishlar xalqning milliy o‘zligini anglashida, ta’lim va ma’rifatga bo‘lgan munosabatining yangilanishida muhim ahamiyat kasb etdi. Ushbu davrda shakllangan jadidchilik harakati jamiyatni ilm-fan, zamonaviy ta’lim va madaniy taraqqiyot orqali yangilashni maqsad qilgan edi. Jadid ma’rifatparvarlari xalqning kelajagini, avvalo, bilimli avlodni tarbiyalash bilan bog‘ladilar. Bu jarayonda xotin-qizlarning ta’lim olishi va ijtimoiy hayotda ishtirok etishi ham muhim masalalardan biriga aylandi. An’anaviy ijtimoiy qarashlar, ta’lim olish imkoniyatlarining cheklanganligi va murakkab siyosiy sharoitga qaramay, o‘zbek ayollari orasidan yangi dunyoqarashga ega ziyolilar yetishib chiqdi. Ular o‘qituvchilik, jurnalistika, adabiyot, tarjimonlik va boshqa sohalarda faoliyat yuritib, millat ma’naviy hayotining rivojlanishiga hissa qo‘shdilar. Maryam Sultonmurodova ana shunday ziyoli ayollardan biri bo‘lib, uning hayot yo‘li o‘zbek xotin-qizlarining ma’rifat sari intilishi va XX asr siyosiy qatag‘onlarining murakkab oqibatlarini o‘rganishda alohida ahamiyatga ega[1;2].

Asosiy qism:

Maryam Sultonmurodovaning shakllanishi va ta’lim yo‘li Maryam Sultonmurodova 1905-yil 13-fevralda Xorazmda ma’rifatparvar oilada tug‘ilgan. Uning otasi Mulla Jumaniyoz Sultonmurodov Xiva xonligidagi siyosiy jarayonlarda ishtirok etgan, keyinchalik Xorazm Xalq Respublikasi rahbarlaridan biri sifatida faoliyat yuritgan. Oiladagi ma’rifatparvarlik muhiti Maryamning dunyoqarashi va ta’limga bo‘lgan intilishining shakllanishida muhim o‘rin tutgan. Maryam dastlab Urganchdagi tatar maktabida tahsil olgan, oilaviy sharoit sababli To‘rtko‘lda ham ta’limini davom ettirgan[1]. Keyinchalik Toshkentga kelib, maorif yo‘nalishidagi ta’lim muassasasida o‘qigan. 1920–1921-yillarda Orenburgdagi pedagogika institutida tahsil olgani haqidagi ma’lumotlar uning zamonaviy bilimlarni egallashga intilganini ko‘rsatadi. Bu ta’lim muassasalari unga nafaqat bilim, balki turli madaniy muhitlar bilan tanishish va kengroq dunyoqarashni shakllantirish imkonini ham bergan. Maryamning ta’lim yo‘li o‘sha davr o‘zbek qizlari uchun odatiy bo‘lmagan. XX asrning dastlabki choragida qizlarning muntazam ta’lim olishi, ayniqsa, xorijda o‘qishi katta ijtimoiy ahamiyatga ega edi. Shu nuqtayi nazardan, uning hayot yo‘li ayollar ma’rifatining kengayishi va yangi avlod ziyolilarining shakllanishi bilan chambarchas bog‘liqdir. 1921-yilda Xorazmga qaytgan Maryam Sultonmurodova Xorazm kompartiyasi Markaziy Kengashida dastlab adabiy-ma’rifiy yo‘nalishda, keyinchalik xotin-qizlar bilan ishlash bo‘limida faoliyat olib borgan. Bu vazifalar uning ayollar hayoti va ta’limi bilan bog‘liq masalalarga amaliy jihatdan yaqinlashishiga imkon yaratgan. Biroq murakkab tarixiy sharoit uning bu faoliyatni davom ettirishini qiyinlashtirgan. 1922-yilda Toshkentga qaytib, oliy ta’lim olishga intilgan. Germaniyada ta’lim olishi va ma’rifiy qarashlarining rivojlanishi Maryam Sultonmurodovaning hayotidagi muhim bosqichlardan biri uning Germaniyaga o‘qishga yuborilishi bo‘ldi. 1922-yilda u Buxoro hukumati tomonidan Yevropaga ta’lim olish uchun yuborilayotgan yoshlar safiga kiritildi. O‘sha davrda Turkiston va Buxorodan yoshlarni

Germaniyaga yuborish tashabbuslari zamonaviy fan, texnika va ta’lim tajribasini o‘zlashtirishga qaratilgan edi[1;5]. Xorijda bilim olgan yoshlarning yurtga qaytib, mamlakat taraqqiyotiga xizmat qilishi ko‘zda tutilgan. Maryam Germaniyada dastlab Berlin shahrida ta’lim olgan, nemis tilini o‘rgangan. Keyinchalik Darmshtadt shahridagi o‘qituvchilar seminariyasida tahsilini davom ettirgan. Ta’lim jarayonida pedagogik bilimlar bilan bir qatorda Yevropa madaniyati va adabiyoti bilan ham tanishgan[1:5]. Sherali Turdiyevning ma’lumotlariga ko‘ra, u 1927-yilda Berlinda tibbiyot hamshiralari tayyorlash kursida ham o‘qigan. Bu holat Maryamning bilim doirasi faqat bitta kasb bilan cheklanmaganini ko‘rsatadi. Germaniyada tahsil olishi Maryam Sultonmurodovaga o‘zbek jamiyatidagi ta’lim va ma’rifat masalalariga kengroq nuqtayi nazardan qarash imkonini bergan. Uning pedagogik tayyorgarligi, nemis tilini bilishi va Yevropa adabiyotiga qiziqishi keyingi jurnalistik hamda tarjimonlik faoliyatida muhim omil bo‘lib xizmat qilgan. Maryamning xorijda o‘qishi faqat shaxsiy ta’lim yutug‘i sifatida baholanmasligi lozim. Bu voqea o‘zbek ayollarining xalqaro ta’lim muhitiga kirib borishi, zamonaviy bilimlarni egallashi va ularni milliy taraqqiyot bilan bog‘lashga intilishining tarixiy ko‘rinishidir. U bilan bir davrda Xayriniso Majidxonova va Saida Sherahmadboyeva kabi o‘zbek qizlarining ham Germaniyada tahsil olishi ushbu jarayonning kengroq ma’rifiy harakat tarkibida kechganini ko‘rsatadi. O‘zbekistonga qaytishi va ijodiy-ma’rifiy faoliyati Maryam Sultonmurodova 1928-yilda Germaniyadagi ta’limini yakunlab, O‘zbekistonga qaytgan. Uning keyingi faoliyati pedagogika, matbuot, tarjima va adabiy ijod bilan bog‘liq bo‘ldi. Sherali Turdiyevning tadqiqotida Maryamning dastlab Toshkentdagi kechki ta’lim muassasasida o‘quv bo‘limi mudiri bo‘lib ishlagani, keyinchalik esa o‘zbek matbuotida faoliyat yuritgani qayd etiladi. Maryam Sultonmurodova o‘zbek ayollarining hayoti, jamiyatdagi mavqei va kundalik muammolariga bag‘ishlangan maqola, hikoya va ocherklar yozgan[1;4]. Uning ijodiy faoliyatida xotin-qizlarning ma’rifatli bo‘lishi, ijtimoiy hayotda o‘z o‘rnini topishi va zamonaviy bilimlarni egallashi kabi masalalar muhim o‘rin tutgan. U ayollar hayotini matbuot orqali yoritish bilan birga, ularning muammolarini keng jamoatchilik muhokamasiga olib chiqishga ham hissa qo‘shgan Maryamning jurnalistik faoliyati uning ma’rifatparvarlik qarashlarini ommaga yetkazish vositasi bo‘ldi. Matbuot o‘sha davrda yangi g‘oyalarni tarqatish, ijtimoiy muammolarni muhokama qilish va jamoatchilik fikrini shakllantirishning muhim maydonlaridan biri edi. Uning maqola va ocherklari orqali o‘zbek ayollarining turmushi, intilishlari va jamiyatdagi o‘rni haqida fikr yuritilgan. Maryam Sultonmurodova tarjimon sifatida ham faoliyat ko‘rsatgan. U rus va nemis adabiyotidan tarjimalar qilgan, xorijiy adabiyot namoyandalari ijodi haqida maqolalar yozgan. Bu faoliyat o‘zbek kitobxonlarini boshqa xalqlarning adabiy merosi bilan tanishtirishga xizmat qilgan. Maryam pedagogik bilimlarini ta’lim sohasida, til bilimi va adabiy tayyorgarligini esa jurnalistika hamda tarjimada namoyon qildi. Siyosiy qatag‘on va Maryam Sultonmurodova taqdirining fojeali yakuni 1930-yillarda Sovet Ittifoqida kuchaygan siyosiy qatag‘onlar ko‘plab ziyolilar, ma’rifatparvarlar va xorijda ta’lim olgan mutaxassislar taqdiriga salbiy ta’sir ko‘rsatdi. Chet elda o‘qiganlik, milliy manfaatlarni ko‘zlab faoliyat yuritish yoki mustaqil fikrlash kabi holatlar ayrim shaxslarni siyosiy ayblovlarga duchor qilgan. O‘zbekiston tarixida bu davr milliy ziyolilar qatlamiga katta talafot yetkazgan fojiali bosqich sifatida o‘rganiladi. Maryam Sultonmurodova 1937-yil sentyabr oyida hibsga olingan. Unga aksilinqilobiy faoliyat va josuslik bilan bog‘liq ayblovlar qo‘yilgan. O‘sha davr siyosiy tergovlari va sud jarayonlari ko‘plab insonlarning hayotini izdan chiqargan. Maryamning ishi

ham xorijda ta’lim olgan o‘zbek ziyolilariga nisbatan shubha va ta’qiblar kuchaygan tarixiy vaziyat bilan bog‘liq edi[3;4;6]. Uning qamoqqa olinishi faqat bir insonning shaxsiy fojiasi emas, balki o‘zbek ma’rifatparvar ayollarining ilmiy va ijodiy salohiyatidan jamiyatning uzoq vaqt foydalana olmaganini ko‘rsatuvchi tarixiy hodisa hamdir. Maryam singari xorijda bilim olgan, bir necha tilni bilgan va matbuotda faol ishlagan ziyolilarning ta’qib qilinishi milliy madaniyat, ta’lim va adabiyot rivojiga jiddiy zarar yetkazdi. Maryam Sultonmurodovaning keyingi taqdiri haqidagi ma’lumotlar tarixiy manbalarda yoritilgan bo‘lsa-da, ayrim tafsilotlarda sanalar va voqealar bayoni farqlanishi mumkin. Shu sababli uning hayoti va qatag‘on davridagi taqdirini yoritishda arxiv hujjatlari, tergov materiallari va tarixiy tadqiqotlarni o‘zaro solishtirish muhimdir. Uning hayotiga oid ma’lumotlarni o‘rganish qatag‘on qurbonlari xotirasini tiklash hamda tarixiy adolat masalalarini anglashga xizmat qiladi. Maryam Sultonmurodovaning tarixiy merosi va o‘zbek ayollari ma’rifatidagi o‘rni Maryam Sultonmurodovaning tarixiy merosini bir necha yo‘nalishda ko‘rib chiqish mumkin. Birinchidan, u o‘zbek ayollarining zamonaviy ta’lim olish imkoniyatlarini kengaytirishga intilgan avlod vakili edi[1;2;5]. Uning Orenburg va Germaniyada tahsil olishi o‘z davri uchun muhim voqea bo‘lib, o‘zbek qizlarining xalqaro ta’lim muhitida ishtirok etishi mumkinligini namoyon etdi. Ikkinchidan, Maryam pedagogik va jurnalistik faoliyati orqali ayollar ma’rifati masalasini ijtimoiy hayot bilan bog‘ladi. Uning matbuotdagi ishlari xotin-qizlarning hayoti va muammolarini yoritish, ularning bilim olishi va jamiyatdagi ishtirokini kengaytirish g‘oyalarini ilgari surish bilan ahamiyatlidir. Bu jihat uni o‘zbek ayollari orasidan yetishib chiqqan ilk ziyoli jurnalist va ma’rifatparvarlardan biri sifatida o‘rganish imkonini beradi. Uchinchidan, tarjimonlik faoliyati uning tarixiy merosining madaniy tomonini tashkil etadi. Rus va nemis adabiyotidan qilgan tarjimalari, xorijiy adabiyot haqidagi maqolalari o‘zbek kitobxonlarini boshqa xalqlarning ma’naviy boyliklari bilan tanishtirishga qaratilgan edi. Bu faoliyat milliy madaniyatning dunyo adabiyoti bilan aloqalarini kengaytirishga xizmat qilgan.

Xulosa.

Bugungi kunda Maryam Sultonmurodova merosini o‘rganish yosh avlodda tarixiy xotira, ilmga intilish va ma’naviy mas’uliyat tuyg‘ularini shakllantirish uchun ahamiyatlidir. Uning hayoti o‘zbek ayollarining ma’rifat yo‘lidagi kurashi, bilim olishga bo‘lgan qat’iyati va milliy madaniyat rivojiga qo‘shgan hissasini aks ettiradi. Maryam Sultonmurodova XX asr boshlarida o‘zbek ayollari orasidan yetishib chiqqan ma’rifatparvar ziyolilardan biri sifatida milliy tariximizda munosib o‘rin egallaydi. Uning hayot yo‘li ta’lim olish, xorijiy tajribani o‘zlashtirish, pedagogika, jurnalistika va tarjimonlik orqali jamiyatga xizmat qilish kabi yo‘nalishlarni qamrab oladi. Germaniyada tahsil olishi uning dunyoqarashini kengaytirgan bo‘lsa, O‘zbekistonga qaytgach olib borgan faoliyati milliy matbuot va ma’rifat rivojiga xizmat qilgan. Maryam Sultonmurodovaning o‘zbek ayollari ma’rifatidagi o‘rni, avvalo, uning ta’lim va bilimni ijtimoiy taraqqiyotning muhim sharti sifatida anglaganida namoyon bo‘ladi.U ayollar hayotiga oid masalalarni matbuotda yoritib, tarjimalari orqali o‘zbek kitobxonlarini jahon adabiyoti bilan tanishtirishga hissa qo‘shgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Turdiyev, Sh. Ular Germaniyada o‘qigan edilar. – 1992. Ziyouz electron kutubxonasi. Elektron manba .
2. Madaliyeva, A. Mustaqillik sharofati bilan oqlangan jadidlar. Maryam Sultonmurodova (1905–1971). Ustozlar uchun, 77-son, 2025, 111–114-betlar. Elektron manba
3. Birgina maqolasi bilan Sovet hukumatini tahlikaga solgan o‘zbek qiz – u qanday qilib qatag‘on qurboni bo‘lgan edi? O‘zbekiston Milliy axborot agentligi (O‘zA). Elektron manba .
4. Ta’qibga to‘la umr iztiroblari yoxud “katta qirg‘in” va ikki surgunda jabr ko‘rgan ayol orzulari. O‘zbekiston Respublikasi hukumat portali. Elektron manba .
5. Murodova, A. In Search of Knowledge to Europe: The Fate of Jadid Woman Maryam Sultonmurodova. Oriental Journal of History, Politics and Law, 2025, 5(12), 364–368-betlar. DOI: 10.37547/supsci-ojhpl-05-12-44 .
6. Narzullayeva, N. I. Sovet davlati siyosatida xorijda ta’lim olgan o‘zbek xotin-qizlarining qatag‘on qilinishi. Look to the Past, 2025, 8-jild, 6-son, 41–49-betlar. DOI: 10.5281/zenodo.15806078 .